

L'organisation de l'apostolat éditorial de Mekhitar; Les matrices d'acier d'Oskan d'Amsterdam et Mekhitar; L'Imprimerie Antoine Bortoli de Venise et Mekhitar; Troisième étape des éditions de Venise (1729-1733); Quatrième étape des éditions de Venise (1734-1737); Cinquième étape des éditions de Venise (1738-1749); L'Archevêque Sahak, dit l'Ahaghin, et Mekhitar; L'Archevêque Sarghis Sarafian et Mekhitar; Edition et diffusion des images sacrées; Le problème de la vente des livres en Europe; Le problème de la vente des livres en Orient; Libraires ambulants collaborateurs de Mekhitar; Autres formes de diffusion des livres et donations; Le problème de la reliure des livres; Les efforts de Mekhitar pour collectionner des livres imprimés.

#### ԿԱՐԵՒՈՐ ԱԶԴ

Առանձին տպագրութեամբ, նկարագարդ եւ յանելեալ մասերով ու ցանկերով լոյս պիտի տեսնէ ներկայ ուսումնասիրութիւնը, ընդամենը՝ 350 էջ, նուիրուած Երանաշնորհ Մխիթար Արքաեօր ծննդեան 300ամեակին (1676-1976):

## ՄԽԻԹԱՐԻ ՆՊԱՍՏԸ ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐԻ ԿԱԶՄՈՒԹԵԱՆ

(Շար. տե'ս «Բազմավէպ» 1978, ք. 3-4, էջ 302-327)

### Զ.— ՎԵՐՋԻՆ ԵՐԵՔ ԳԼՈՒԽՆԵՐԸ

(ՆԱԽԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ – ՄԱԿԱՅՆՆԵՐ – ՇԱՂԿԱՊՆԵՐ)

Մխիթար Արքաեօր հրատարակած աշխարհաբարի այս փոքրիկ քերականութեան վերջին երեք գլուխները կ'աւանդեն համառօտ գիտելիքներ նախադրութիւններու (գլ. ԺԶ. էջ 78-80), մակբայներու (գլ. ԺԷ. էջ 80-87) եւ շաղկապներու մասին (գլ. ԺԸ. էջ 87-90):

Ինչպէս ըսինք առուր<sup>89</sup>, Մխիթար առատաբան կը դառնայ հոս՝ ամէն տեսակէտով. իւր ներկայացնէ 22 նախադրութիւն, 95 մակբայ, 20 շաղկապ, եւ անոնց համապատասխան՝ կու տայ հայերէն 137 նախադրութիւն, իւրաքանչիւրին տաճկերէնն ալ դնելով քովիկը:

Հոս ալ կ'ուզենք նախ տալ ընդհանուր պատկերը Մխիթարի աւանդած քերականական գիտելիքներուն, ապա աւելցնել կարգ մը նկատողութիւններ՝ անոնց դասաւորութեան կամ ծաղման հարցերուն վերաբերող:

#### 1.— Նախադրութիւններն են.

Դուս, մէջը, ներքեւ, վրայ, առջեւ, էտեւ, յետք\*, առջեւէմ, էտեւէմ, համար, տեղն, հետ, մօտ\*, հեռու, առանց, դէմ, դիմացն, դէպ('ի), իզատ\*, (= բացի, այսինքն՝ բաց 'ի), քան, հիմա (== մինչեւ որ), ըստ:

89. Տե'ս «Բազմավէպ» ձև (1977), ք. 3-4, էջ 510:

## 2.— Մակբայներն են.

ՏԵՂԱԿԱՆՑՈ՞.— Ուր, առ տեղս, ամ տեղը, տեղ տեղ, ամէն տեղ, ուրիշ տեղ, վեր, վար, ներս, ներսէն, դրսէն, ասկից, ատկից, անկից.

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԱՆՑ.— Երբ\*, ինչ ատեն, հիմի, ամ ատենը, ասօր\*, վաղը, էրէկ, հէրու (= անցեալ տարի), միշտ\*, երբեմն\*, ամ կէտն, դեռ\*, երբ որ, քանի որ, վաղուց\*, շատուց.

ՈՐԱԿԱԿԱՆՑ.— Տի (*ինչպէս՝ բռնցիկ*), ակի (*ինչպէս՝ յամկարծակի*), պէս (*ինչպէս՝ առջուպէս*).

ՔԱՆԱԿԱԿԱՆՑ.— Որչափ, այսչափ, այնչափ, այսքան, այնքան, մէկ հեղ\*, շատ հեղ, ամէն հեղ, քիչ\*, շատ, քիչուկ, շատկեկ, քիչ քիչ.

ՀԱՐՑԱԿԱՆՑ.— Ի՞նչ, ի՞նչու, ի՞նչպէս, ի՞նչու ասաւք, մի՞թէ.

ՀԱՍՏԱՏԱԿԱՆՑ.— Հա, հրամայեա, ատանկ, իրաւ, ճշմարիտ, ստոյգ.

ԲԱԺԱՆԱԿԱՆՑ.— Մօտ մօտ\*, գառ գառ, մէկ մէկ, երկերկու, հեռու հեռու.

ԾԱԾԿԱԿԱՆՑ.— Ծածկաբար\*, գաղտուկ\*, կամկրուկ (= *գաղտնի, անձայն*), գողիպէս.

ՅԱՅՏՆԱԿԱՆՑ.— Յայտնի\*, յայտնապէս.

ԱՐԱԳԱՑՈՒՑԻՑԻՑ.— Շուտ, շուտ շուտ, կամուխ.

ԴԱՍԱԿԱՆՑ.— Առաջ, յետոյ, ասկից ետեւ, անկից ետեւ, տեղն ի տեղն, պիմտ յետքը.

ՄԻԱՍՆԱԿԱՆՑ.— Մէկտեղ, մէզէտէ (*մէկ անգամէն*), բոլորն, ամենեւին.

ԵՐԿՐԱՑԱԿԱՆՑ.— Զըլիմի թէ, թերեւս.

ԿՐԿՆԱԿԱՆՑ.— Կրկն\*, վերստին, դարձեալ.

ՍԱՍՏԱԿԱՆՑ.— Խիստ\*, յայժ\*, յորդ.

ԱՌԱԽԵԼԱԿԱՆՑ.— Ալ էւել\*, մամաւանդ.

ԺԵՏԱԿԱՆՑ.— Զէ, բնաւ\*.

ՆԵՐԿԱՑԱԿԱՆՑ.— Ահա\*, ահա ահա:

## 3.— Շաղկապներն են.

Եւ, ու, մաւ, եւ եւս, ալ, կամ, կամ թէ, իբր թէ, ուրեմն, եթէ, ապա թէ, այլ թէ, թէ չէ, վասն այսորիկ, անոր համար, զի, քանզի, թէ, (այլ, բայց):

Վերջին երկու շաղկապները դրինք փակագծի մէջ, որովհետեւ Մխիթար թէեւ չի յիշատակեր զանոնք՝ ցանկերուն մէջ, սակայն կը դործածէ օրինակներու շարքին, իբր թէ շաղկապէն ետք, առանձին փոքրիկ նախադասութիւններու մէջ (էջ 88)<sup>91</sup>:

90. Տեսակներու այս բանաձեւումները (տեղական, ժամանակական, որական, քանական, եւ...) մեր կողմէ դրած ենք. Մխիթարի քերականութեան մէջ՝ պարզապէս բացատրական ձեւով ներկայացուած են անոնք (մէքիմ կէտստէրէն - տեղ ցըցընող, գէման կէտսթէրէն - ժամանակ ցըցընող, քէյֆիյեթ կէտսթէրէն - որպիսոպիւն ցըցընող, մէմիգատըրլը կէտսթէրիմի - որքանութիւն ցըցընող) եւ...:

91. Յիշեալ նախադասութիւններէն մաս մը, 14 հատ, յարաբերաբար երկարագոյնները, ներկայացուցինք արդէն Քերականին բովանդակութիւնը ուսումնասիրած միջոցնիս (տե՛ս «Բազմավէպ» ՃԼԵ [1977], թ. 3-4, էջ 511):

Վերոյիշեալ նախադասութիւններէն, մակբայներէն ու շաղկապներէն առտողանիչները (22 հատ) կը յիշատակուին նաեւ քերականի աւարտին զետեղուած փոքրիկ բառարանին մէջ:

Այդ միեւնոյն բառարանէն կը քաղենք նաեւ հետեւեալները (30 հատ), որոնք՝ փոխադարձաբար՝ չեն յիշուած քերականին մէջ.

ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ — հեռի, մերձ.

ՄԱԿՐԱՑՆԵՐ — այժմ, անդադար, անկարծակի (*նաեւ՝ յանկարծակի*), առաւել, աստ, ասաւուր, ընդէր, ընդվայր, ի գուր, ծածուկ, կամկար (*քերականին մէջ՝ կամկրուկ 84*), կամուխ, համապագ, հանց, հէրիք, հիմայ, միայն, յարածամ, յործամ, յուշ (= ուշ), շուտ, սոսկ, տարածամ, փութով.

ՇԱՂԿԱՊՆԵՐ — այլ (*տե՛. ամմա*), ապա ուրեմն, եթէ:

Ուրեմն, կ'ունենանք՝ քերականն ու բառարանը միասնաբար նըկատած՝ 24 նախադասութիւն, 120 մակբայ, 23 շաղկապ, ընդամէնը՝ 167 ձեւ (*այսինքն՝ 137 քերականէն + 30 բառարանէն*)

## ՆԿԱՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1.— Այս երկարաչար թուարկումներէն կրնանք նկատել իսկոյն որ տակաւին տարտամ հարցեր կան Մխիթարի աշխարհաբարին մէջ, յատկապէս՝ մակբայներու դասաւորումի ենթատեսակներու կարգին. այսպէս՝ բաղմութիւն մը կայ մակբայներու, որոնք տարիներու ընթացքին՝ յաջորդաբար՝ աւելի եւս բիւրեղանալով պիտի դան խրմբուի մէկ դասակարգի տակ. ինչպէս, օրինակ՝ ծածուկ, յայտնի եւ արագ կերպեր ցուցնող մակբայները (*հոս՝ իրարմէ զատուած*) պիտի համախմբուին որակական մակբայներու շարքին տակ, նմանապէս՝ սաստկականները (*խիստ, յայժ, յորդ*). անդին՝ քաժամու մէ անջատում նշանակող մակբայներէն ոմանք պիտի մտնեն քանակականներու շարքերուն մէջ (մէկ մէկ, երկերկու), ուրիշներ՝ տեղականներու կարգին (*հեռու հեռու, մօտ մօտ*) եւ...: Հոս, սա-կայն, հարկ է ընդդէմ Մխիթարի գործնական նպատակը՝ որ կը միտի մեր լեզուն աորվեցնել տաճկախօս հայորդիներուն. տեսակներու այս բաղմութիւնը, անտարակոյս, մանկավարժական որոշ ներու այս բաղմութիւնը, մանկավարժական որոշ ներու կաղմութիւն մը կը հետապնդէ. Մխիթար չի հետաքրքրուիր մակբայ-նութեան մը կը հետապնդէ. Մխիթար չի հետաքրքրուիր մակբայ-նութեան կաղմութեան վերացական հարցերով կամ անոնց դասաւորումի պարզեցման խնդիրներով, այլ՝ լոկ հայ լեզուի գանձերը տաճկախօս հայ մանուկներուն հաղորդելու ցանկութեամբ:

2.— Նկատելի երկրորդ կէտը՝ դրաբարածեւ տարրերու գերադանց սակաւութիւնն է, քերականին մէջ. 137 ձեւի վրայ՝ հարկը չորս հատ դրաբար (*ըստ, քանզի, զի, վասն այսորիկ*), որոնցմէ վերջինին կից՝ կը տրուի նաեւ նոյնին աշխարհաբարը, անորհամար, այսպէս՝ միացեալ ձեւով դրուած:



## Է.— ՄԽԻԹԱՐ ԱՔԲԱՀՕՐ ԱՇԽԱՐՀԱՔԱՐԸ

Մխիթար Աքբահօր հայատառ տաճկերէնով շարադրած եւ 1727ին հրատարակած փոքրիկ քերականութեան բովանդակութիւնը ուսումնասիրելէ ետք, ժամանակին հասած կը նկատենք ուղղակի քննարկելու Մխիթարի աշխարհաբարը, որուն առատ նիւթ արիտի ընծայէ՝ նոյն տարին իսկ լոյս տեսած 74 էջոց համառօտ «Քրիստոնէական»ը. ասիկա ալ Մխիթարի անդրանիկ երկասիրութիւններէն մէկն է, ու կարծէք՝ գործնական բաժինն ըլլալ եւ հարազատ արտայայտութիւնը, իր կողիկ ու քաւականաչափ յղկուած նկարագրով, Մխիթարի աշխարհաբարին:

Բայց նախ քան ձեռնարկելը այդ քննութեան, հարկիմ ակնարկ մը նետենք՝ բուն իսկ քերականութեան աւարտին, այն ֆ՝ անոր վերջին երեք գլուխներուն մէջ ներկայացուած նիւթերուն համընթաց՝ Մխիթարի տուած գործնական բազմաթիւ օրինակներուն, ուր՝ առաջին անգամ ըլլալով՝ ան գոտտ աշխարհաբար նախադասութիւններ կը ներկայացնէ իր տաճկախօս աշակերտներուն<sup>93</sup>, եւ այդ խօսքերով՝ հայրական խրատներ ալ կու տայ, անոնց պատանի սրտերուն մէջ դրոշմելով մայրենի լեզուին ատեն ու պաշտամունքը. միաժամանակ իր չքմեղանքը կը ներկայացնէ ազնուօրէն՝ թէ ինչո՛ւ աւելի կանուխ չէ կարողացած հրատարակել այդ օգտաշատ գրքոյկը:

## 1.— ՏՊԱԳԻՐ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒՆ ԱՇԽԱՐՀԱՔԱՐ ԼԵԶՈՒՆ

Յատուկ գործնական նպատակներով շարադրուած 137 աշխարհաբար նախադասութիւններ, երբեմն կարճ (երկու բառէ կազմուած), երբեմն երկար (մինչեւ 17 բառէ բաղկացած), կու դան եզրափակել Մխիթար Աքբահօր աշխարհաբարի ապագիւր քերականութիւնը (էջ 79-90), ինչպէս ըսինք:

Այստեղ կ'ուզենք՝ նախ համախմբել այդ բոլորը, եւ յաջորդաբար՝ կցել նկատողութիւններու փոքրիկ քաժին մը:

Էջ 79-80 (Գլուխ ԺԶ.)

Նախադրութիւններով կազմուած նախադասութիւններ.

- Տնէն դոսս ելաւ:
- Սնտկին մէջը դրաւ:
- Փէչին ներքեւ մտաւ:
- Գլխուն վրայ առաւ:

93. Հմմտ. Դուռն քերականութեան... Վենետիկ 1727, էջ 78-80:

- Աչիչն առջեւ կանգնեցաւ (ուղղէ՛ աչացն):
- Պատին էտեւ պահեցաւ:
- Հացէն յետք եկաւ:
- Տանն առջեւէն անցաւ:
- Պարսպին էտէւէն պըտտեց:
- Սօրվէլու համար կու՛ կարդամ:
- Խնդալու տեղն՝ կու լայ:
- Հօրդ հետ գնա:
- Բաղքին մօտն եկաւ:
- Մենէ հեռու է:
- Առանց անոր չեմ երթար:
- Ծափարտութեան դէմ մի՛ կենար:
- Այն մարդուն տրիմացն մի՛ կանգնիր:
- Այն մարդն դէպ ՚ի շուկայն կերթայ:
- Տղոցմէն իզատ ուրիշներն թող նստին:
- Աս քան զան լաւ է:
- Հինչօր ՚ի տուն որ եկաւ՝ իրինկւրնեց:
- Ըստ քոյ խօսիցն աշխատանք պէտք է:

Էջ 81-87 (Գլուխ ԺԷ.)

Մակրայներով կազմուած նախադասութիւններ.

- Ո՛ւր գնաց:
- Աս տեղս եկաւ: Ան տեղը մտաւ:
- Տեղ տեղ փլերէ:
- Ամէն տեղ քեզ մէջ կու ձգես:
- Ուրիշ տեղ տրի:
- Վեր գնաց: Վար եկաւ: Ներս մտաւ:
- Ներսէն հայեցաւ: Դրսէն ճամբեց:
- Ատկից առաւ: Ատկից կերաւ: Անկից գողցաւ:
- Ե՛րբ կու խելօքնաս:
- Ի՞նչ ատեն կուգաս: Հիմի կուգամ:
- Անատենն խօսեցայ:
- Ասօր լսեցի: Վաղըն կուգնամ: Էրէկ տեսայ:
- Հէրու հիւրնդայ:
- Միշտ գլուխս կու ցաւէր:
- Երբեմն լաւ կուհասկնամ:
- Ան կէտն որ լսեցի՝ գնացի:
- Դեռ ծաղիկներն չեն բացւեր:
- Երբ որ կուգէ կուտամ:

- Քանի որ լինի կու վճարեմ:
- Վաղուց տուերեմ: Շատոնց գրերեմ:
- Բռնցի զարկալ:
- Յանկարծակի ընկալ:
- Առջուպէս կերալ:
- Ո՞րչափ առիւր: Այս չափ խմեց: Այն չափ գիրցալ:
- Այտքան կերալ: Այնքան խենթեցալ:
- Մէկ հեղ զարկալ: Շատ հեղ բարկացուց զիս:
- Ամէն հեղ համբերեցի:
- Քիչ նեղացայ: Շատ համբերեցի:
- Քիչուկ առի: Շատկեկ տուի:
- Քիչ քիչ վճարեց:
- Ի՞նչ կերար:
- Ինչո՞ւ կուլաւ:
- Ի՞նչպէս խալըսեցար:
- Ինչո՞ւ համար եկար:
- Միթէ չտեսա՞ր:
- Հա անանկ է, հէ:
- Հրամբես: Այնպէս է: Ատանկ է:
- Իրաւ է: Ճշմարիտ է: Ստոյգ է:
- Մօտ մօտ դիր: Ջատ դատ նստան:
- Մէկ մէկ գողցան: Երկ երկու վերցուցին:
- Հեռու հեռու դրին:
- Ծածկաբար խօսեցալ:
- Կամկրուկ ներս մտալ:
- Գողիպէս դուս ելալ:
- Յայտնի եղալ: Յայտնապէս խօսեցալ:
- Շուտ եկօ: Շուտ շուտ քալենք:
- Կանուկ արթնցիր:
- Առաջ ուսիր: Յետոյ խօսէ:
- Ասկից ետեւ կարդա: Անկից ետեւ հանդէ:
- Տեղն ի տեղն ապամեց:
- Պինտ յետքն հասկցուց:
- Մէղէտէ վերցուցին:
- Բոլորն գերեցալ:
- Ամենեւին չկերան:

- Չըլինի թէ գու առերես:
- Թերեւս չգիտնալով առաւ:
- Կրկին ապատամբեցալ:
- Վերստին հնազանդեցալ:
- Դարձեալ խենթեցալ:
- Խիստ կուքարկանաս:
- Յոյժ յիմարեցալ:
- Յորդ կուլազէ այս ջուրս:
- Ալ էւել դինի կուգէր խմել, քան թէ ջուր:
- Մանաւանդ մեր կողմն է քան թէ ձեր:
- Չէ կարգըներ:
- Բնաւ կամք չունի կարգըներու:
- Ահա մակրայն վերջացալ:
- Ահա ահա կուգայ:

Էջ 88-89 (Գլուխ ԺԸ.)

Շաղկապներով կազմուած նախադասութիւններ.

- Ես քեզի եւ քո եղբորն շատ վարատներ տուի:
- Դու ու քո որդին միատեղ եկէ՛ք մտիկ անել:
- Նաեւ հայրն քո՝ լաւ է որ ձեր հետ գայ:
- Եւ եւս քո բարեկամներուդ իմաց արէ՛ որ դան:
- Թշնամիքդ ալ որ թէ կամենան դալ՝ հետ բեր:
- Ես ձեզի լաւ վարատներ տուի, կամ կու պահէ՛ք, կամ չէ՛ք պահեր:
- Այս բաներուս վերայ ձեզի կուխօսիմ:
- Այլ գրելն առաւել լաւ է:
- Բայց դուք ալ պիտի ջանաք լաւ կարդալ:
- Իբր թէ լաւ մտքերնիդ առնել զայս գրածներս:
- Ուրեմն, հիմակուց ետեւ պիտի չատէ՛ք լից աօրվեցնող չունինք:
- Եթէ կարողութիւն ունիք նէ, այս գրգոյն կու սօրվիք:
- Ապա թէ կարողութիւն չունիք սօրվելու, եւ չէ՛ք կամիր աչխա-տիլ, մեղադրութիւնն ձեր է:
- Այլ թէ կարողութիւն ունիք, եւ աչխատիլ կամիք, ի հարկէ կու սօրվիք:
- Ես ժամանակ չունէի, թէ չէ՛ շատոնց դրած էի զասոնք ձեզի:
- Վասն այսորիկ պէտք է որ ջմեղադրէ՛ք մեզի:
- Ես շատ հողալու բան եւ զբաղմունք ունէի, անոր համար ժա-մանակս քիչ էր:

- Քիչ դժուարութիւն կու քաշէք զասոնք սօրվելու, զի ձեր գիտցած լեզուովն գրեցեմ:
- Ձայս քերականութիւնս գրաբառ լեզուով չգրեցի, քանզի ձեզի աշխարհաբար հայերէնն պէտք է:
- Թէ այս լեզուովս խօսիք, թէ այն լեզուովն, ամէնքն թող 'ի փառս Աստուծոյ լինին, եւ այն է ամէնէն լաւն:

### ՆԿԱՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Այս բոլորին մասին ամփոփելով մեր նկատողութիւնները՝ կըրնանք հետեւեալ կերպով բանաձեւել.

1.— Գրաբար հոլովածներու ընդգծելի սակաւութիւն. արդարեւ, 137 նախադասութիւններու մէջ՝ կը գտնենք գրաբարակերպ լոկ չորս դոյական (աչիչն = աչիցն, խօսիցն, քշմամիգ, գրազմումն) եւ չորս դերանուն (բո-բոյ, գայս-գասումն, գան, գիս):

2.— Գրաբար բայածներու դերադանց սակաւութիւն. 164 բայածներու վրայ՝ լոկ չորս հատը գրաբարակերպ են (հայեցաւ, յիմարեցաւ, ուսիր, լինի-չլինի):

3.— Աշխարհաբար բայածներու տիրող յաճախութիւն.

ՍԱՀՄ. ԿԱՏԱՐԵԱԼ - անցաւ, առաւ, առիր, դրաւ, դրին, ելաւ, եկաւ, գարկաւ, իրիկելընց, լսեցի, խմեց, հասկցուց, հիւընդցայ, մամբեց, մտաւ, սյահւեցաւ, վերցուցին, տուի:

ԱՊԱՌՆԻ ԵՒ ՀՐՄՅԿ. - պիտի քանամք, արթնցի՛ր, հանգչէ՛:

ԺԵՏԱԿԱՆ ՁԵՒԵՐ - չկերան, չմեղադրեմք, չունէի, չտեսար, չեմ բացւեր, չեմ երթար, չեմ պահեր:

ԲԱՂԱԴՐԵԱԼ ՁԵՒԵՐ - առերես, գրած էի, գրեմ եմ, տուեր եմ (Մխիթար յաճախ այս ձեւերը միացեալ ալ կը գրէ, ինչպէս՝ առերես, գրեմեմ...):

ԱՍԱՏՈՒԱԾՔՆԵՐ - պէտք է, իմաց անել:

4.— Բայերու աստմանական ներկայի եւ անկատարի համար՝ միշտ դործածուած կը գտնենք կ' կամ կու մասնիկները. կերթայ, կուգէր, կուբարկանաս, կուգամ, կուգայ, կուգմամ, կուլայ, կուլաս, կուլսիօքմաս, կուլսուիմ, կուկարդամ, կուհասկմամ, կուճգես, կուպահեմ, կուսօրվիմ, կուվագէ, կուվմարեմ, կուտամ, կուցաւեր, կուգալեմ:

5.— Աշխարհաբար ուրիշ ձեւերու դործածութիւն. ալ, ինչո՞ւ համար, անոր համար, համար (= դրաբար՝ վասն), շատեց, աս, ան, մեզի, մէնէ, ձեզի, ... պէս, իգատ (= քացի, քաց 'ի):

6.— Ռամիկ տարրերու դոյատեւում. դուս, փէշ, խալըսիլ, կամկըուկ, մէգէտէ, ֆիչուկ, շատկեկ, էրէկ, էւել, էտեւ, հա, հէ, հիմի,

հիմչօր, հեղ, անել, արէ, ընկաւ, եկօ' (= եկուր), մէ (... ունիքնէ), ասօր (= այսօր), քէ չէ, ետեւ (= յետոյ, ետք, վերջ), յետմ (= ուշ):

7.— Գրաբար տարրեր, թէեւ սակաւութիւ, որոնք տակաւին կը տուան Մխիթարի քով. առաւել, յոյժ, ըստ, եւ եւս, զի, դէպ՝ ի, վասն աշարիկ, վերայ, 'ի փառս:

8.— Գրաբարի ազդեցութիւն կրնանք նկատել նաեւ ձայնաւոր գերերու տեւական կորուստը՝ դոյականներու հոլովումի ընթացքին. օրինակներ՝ տնէմ, սնտկին, գլխուն, պարսպին, փաղփին, դրսէմ, մտքերնիդ, գրգով:

9.— Նմանապէս՝ գրաբարի հետք է մ յօդին դործածութիւնը, բաղաձայններէ ետք. տանմ, աչիչն (= աչիցն), խօսիցն, մտացն, դիմացն, մարդն, արիշմերմ, վաղն, յետմ (= յետոյ), առնմ, մեղադրութիւնմ, ծաղիկնիւմ, տեղն, մակրայն, լեզուովն, լաւն, շուկայն:

10.— Երկու անգամ միայն դործածուած կը գտնենք ը յօդը, ամբողջ 137 նախադասութիւններուն մէջ (մէջը, տեղը): Դ դիմորոշէն խոսափած է Մխիթար (հետ քեր, փոխանակ ըսելու՝ հետդ): Խալ միանգամ ալ ս դիմորոշը դործածած է՝ գրաբարի նման. (այս քուրս):

11.— Ուղղադրական բաղմաթիւ անորոշութիւններ եւ անճշտութիւններ, աւելորդ ը-եր, յատկապէս՝ աւելորդ կցումներ (կամ անջատումներ) բառերու եւ մակբայներու, բայակերտ մասնիկներու, եւն... ինչպէս հետեւեալ օրինակներուն մէջ. սօրվիլ, գրգով (գըրքով), հէրու (անցեալ տարի), չլինի, կարգուիլ, գողիպէս, առջուպէս, կուբարկանաս, կուտամ, առերես, գրեմեմ, անատեմ, այս չափ, այն չափ (թէեւ կը գրէ՝ այսքան, այնքան, այսպէս՝ միացած), գրաբառ (թէեւ կը գրէ՝ աշխարհաբար), եւն... եւն...:

12.— Արեւելահայ բարբառէն որդեգրուած միակ բառն է վադուց մակբայը:

\* \* \*

Եզրակացնելով՝ ինչպէս կ'ըսէինք նախորդ գլուխի աւարտին, կու գանք հաւատարմել թէ Մխիթար այս գրքոյկով արդարեւ նոր դարու արշալոյսը կը բանար. ան հրապարակ կը հանէր պաշտօնական քերական մը, որ թէեւ փոքրիկ, բայց շատ մեծ ու խորունկ նշանակութիւն ունէր. քերական մը՝ որ թերեւս պիտի նմանէր Վենե-

տիկի գեղաքանդակ պալատներու հիմերուն, որոնք ջուրին ու ցեխին տակ առնուած՝ անծանօթ ու անյայտ ցիցեր են լուկ, կան ու չկան, եւ սակայն անոնց վրայ կը կանգնին տոժական հոյակապ կամ երկնապող զանգակատուններու քարաշէն հրաշալիքները:

Մխիթարի այս քերականութիւնն ալ, իր 1000 կամ 1500 օրինակներով, ունեցաւ նման հիմնական դեր՝ մեր արեւմտահայ աշխարհաբարի կազմաւորման մէջ:

Վենետիկի ժամանակագրութիւններուն մէջ՝ Երբեմն կը պատմուի որ ճարտարապետ մը, շինուելիք չքնաղ տաճարի մը հիմերը ձգելէն ետք, այսինքն՝ տասնեակ հազարաւոր հակայ ցիցեր ցեխին մէջ դարնել տալէն ետք, երկար տարիներ ինք անյայտացած է՝ յետաձգելու համար չէնքին քուն կառուցումը, ժամանակ տալով որ հիմերը սմբանան ու հաստատուին՝ ծովուն տակ:

Մխիթարի այս քերականութիւնն ալ ճիշտ նման բախտի է վիճակուած, դարձանալիօրէն:

Աշխարհաբարի հիմնարկէքը կատարուած է. տակայն, չէնքը բարձրացնելու համար՝ տակաւին հարկւր տարի պէտք պիտի ըլլայ:

(Շար. 3)

Հ. ՆԵՐՍԷՍ ՏԵՐ-ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ

ԾԱՆՕԹ. — Մեր ոստամնասիրութիւնն ամբողջացնող յաջորդ մասերը պիտի ըլլան.

— Մխիթար Աբրահօր «Քրիստոնէական»ին աշխարհաբարը.

— Համեմատութիւններ՝ 1687ին տպուած Սաղմոսներու աշխարհաբար մեկնութեան մը հետ.

— Ուսումնասիրութիւն եւ քննութիւն՝ Մխիթար Աբրահօր աշխարհաբարի անտիպ Քերականութեան, գրուած՝ աշխարհաբար հայերէնով.

— Բնագրի հրատարակութիւն՝ նոյնին:

Սակայն, պատշաճ համարեցանք, գոհացում տալու համար մեր բանասէր ընթերցողներու արդար հետաքրքրութեան, այժմէն իսկ հրատարակութեան յանձնել, «Բազմավէպ»ի ներկայ թիւին յաջորդ էջերուն մէջ, վերոյիշեալ ցանկին վերջին բաժինը, այսինքն՝ Մխիթար Աբրահօր աշխարհաբարի անտիպ քերականութեան բնագիրը, իր երկու մասերով, ամբողջապէս շարադրուած՝ աշխարհաբար հայերէնով:

Հ. Ն. Տ. Ն.

## ՄԻԻԹԱՐ ԱԲԲԱՀԱՅՐ

## ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐ ԼԵԶՈՒՆ ՀԱՅՈՑ

ԳԻՐՔ ԱՌԱՋԻՆ

ԴՈՒՌՆ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

1ա

ԳԼՈՒԽ Ա.

ԹԵ ԻՆՉՊԷՍ ԵՒ ՔԱՆԻ՝ ԿԵՐՊՈՎ ԿՈՒ ՀՈԼՈՎԻՆ ԱՆԸՆՆԵՐՆ

1. Վասն լաւ դիտնալու, թէ մեր աշխարհաբար լեզուն մէջ անըններն ինչպէս կու հոլովին, պէտք է որ լաւ մտաց մէջ առնել այս իրեք կերպ հոլովին, որ իրենց ներքեւ շատ անըններ ունին:

Ա.

2. ԱՌԱՋԻՆ ԿԵՐՊԻՆ եղական սեռականն ինի դրով կու վերջանայ. ինչպէս՝ հաց — հացի, մանկաղ — մանկաղի: Եւ յոգնա՝ կանի ուղղականն, եթէ անունն մէկ վանկով է, եր կու վերջանայ, ինչպէս՝ հացեր. եւ թէ անունն շատ վանկով, ներ կու վերջանայ. ինչպէս՝ մանկաղներ: Եւ իրենց սեռականն կու լինի հացերու. մանկաղներու, ինչպէս այս երկու օրինակա կու ցուցանեն.